

Anna Tarwacka

O ustawach, uchwałach senatu i zakorzenionym zwyczaju - 3 tytuł 1 księgi "Digestów" : tekst - tłumaczenie - komentarz

---

Zeszyty Prawnicze 4/2, 255-271

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TŁUMACZENIA
MONUMENTA AERE PERENNIOIRA

ANNA TARWACKA*

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

O USTAWACH, UCHWAŁACH SENATU
I ZAKORZENIONYM ZWYCZAJU

3 TYTUŁ 1 KSIĘGI DIGESTÓW
TEKST – TŁUMACZENIE – KOMENTARZ

Tłumaczony trzeci tytuł pierwszej księgi *Digestów* stanowi wykład dotyczący źródeł prawa. Przytaczane przez kompilatorów justyniańskich fragmenty dzieł jurystów dotyczą ustaw (*leges*), uchwał senatu (*senatus consulta*) oraz zwyczaju (*longa consuetudo*). Odwołują się one zarówno do rzeczywistości samego Rzymu, jak i prowincji.

Należy podkreślić doniosłość tego tytułu dla nauki prawoznawstwa: wiele definicji i reguł wypracowanych przez jurystów okresu klasycznego jest do tej pory stosowanych w wykładni ustaw.

---

* Autorka jest Stypendystą Fundacji na rzecz Nauki Polskiej.

DIGESTA IUSTINIANI AUGUSTI
DE LEGIBUS SENATUSQUE CONSULTIS ET
LONGA CONSUETUDINE

D. 1,3,1 (*PAPINIANUS libro primo definitionum*):

Lex est commune praeceptum, virorum prudentium consultum, delictorum quae sponte vel ignorantia contrahuntur coercitio, communis rei publicae sponsio.

D. 1,3,2 (*MARCIANUS libro primo institutionum*):

Nam et Demosthenes orator sic definit: τοῦτό ἐστιν νόμος, ὃ πάντας ἀνθρώπους προσήκει πειθεσθαι διὰ πολλά, καὶ μάλιστα ὅτι πᾶς ἐστὶν νόμος εὐρημα μὲν καὶ δῶρον θεοῦ, δόγμα δὲ ἀνθρώπων φρονιμῶν, ἐπανόρθωμα δὲ τῶν ἐκουσίων καὶ ἀκουσίων ἀμαρτημάτων, πόλεως δὲ συνθήκη κοινῆ, καθ' ἣν ἅπανσι προσήκει ζῆν τοῖς ἐν τῇ πόλει. *sed et philosophus summae stoicae sapientiae Chrysippus sic incipit libro, quem fecit* περὶ νόμου: ὁ νόμος πάντων ἐστὶ βασιλεὺς θεῶν τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων· δεῖ δὲ αὐτὸν προστατῆν τε εἶναι τῶν καλῶν καὶ τῶν αἰσχυρῶν καὶ ἄρχοντα καὶ ἡγεμόνα, καὶ κατὰ τοῦτο κανόνα τε εἶναι δικαίων καὶ ἀδίκων καὶ τῶν φύσει πολιτικῶν ζώων προστατικὸν μὲν ὧν ποιητέων, ἀπαγορευτικὸν δὲ ὧν οὐ ποιητέων.

D. 1,3,3 (*POMPONIUS libro vicensimo quinto ad Sabinum*):

Iura constitui oportet, ut dixit Theophrastus, in his, quae ἐπὶ τὸ πλεῖστον accidunt, non quae ἐκ παραλόγου.

D. 1,3,4 (*CELSUS libro quinto digestorum*):

Ex his, quae forte uno aliquo casu accidere possunt, iura non constituuntur.

D. 1,3,5 (*IDEM libro XVII digestorum*):

Nam ad ea potius debet aptari ius, quae et frequenter et facile, quam quae perraro eveniunt.

DIGESTA JUSTYNIAŃSKIE
O USTAWACH, UCHWAŁACH SENATU
I ZAKORZENIONYM ZWYCZAJU

D. 1,3,1 (PAPINIAN w księdze pierwszej *Definicji*):

Ustawa jest powszechną regułą, zaakceptowaną przez znawców, przeciwdziałaniem przestępstwom popełnianym umyślnie lub przez niewiedzę, powszechnym zobowiązaniem państwa.

D. 1,3,2 (MARCJANUS w księdze pierwszej *Institucji*):

Demostenes mówca tak to bowiem określa: *Prawem jest to, czemu ludzie są posłuszni z wielu powodów, przede wszystkim dlatego, że całe prawo jest wynalazkiem i darem boga, a przy tym również ustaleniem mędrców, poprawą przestępstw umyślnych i nieumyślnych i powszechną zgodą państwa, według której powinni żyć wszyscy mieszkańcy państwa. Ale i filozof najwyższej stoickiej mądrości Chryzyp tak rozpoczął księgę, którą napisał O prawie: Prawo jest królem wszystkich spraw boskich i ludzkich. Powinno być zarządcą, władcą i przewodnikiem zarówno ludzi dobrych, jak i złych, i w ten sposób być wyznacznikiem sprawiedliwości i niesprawiedliwości oraz – dla istot z natury społecznych – przewodnikiem tego, co można czynić, strażnikiem przed tym, czego nie należy czynić.*

D. 1,3,3 (POMPONIUS w księdze 25 *Komentarza do dzieł Sabinusa*):

Ustawy należy tworzyć, jak twierdzi Teofrast, z myślą o tych sprawach, które zdarzają się przeważnie, a nie o tych, które zdarzają się nieoczekiwanie.

D. 1,3,4 (CELSUS w księdze piątej *Digestów*):

Ze względu na sprawy, które mogą się wydarzyć przypadkiem w jednej tylko sytuacji, nie stanowi się ustaw.

D. 1,3,5 (TENŻE w księdze siedemnastej *Digestów*):

Prawo należy bowiem dostosowywać raczej do tych spraw, które zdarzają się i często, i łatwo, niż do tych, które zdarzają się nadzwyczaj rzadko.

D. 1,3,6 (*PAULUS libro XVII ad Plautium*):

Τὸ γὰρ ἀπαξ ἢ δις, ut ait Theophrastus, παραβαίνουσιν οἱ νομοθέται.

D. 1,3,7 (*MODESTINUS libro I regularum*):

Legis virtus haec est imperare vetare permittere punire.

D. 1,3,8 (*ULPIANUS libro III ad Sabinum*)

Iura non in singulas personas, sed generaliter constituuntur.

D. 1,3,9 (*IDEM libro XVI ad edictum*):

Non ambigitur senatum ius facere posse.

D. 1,3,10 (*IULIANUS libro LVIII digestorum*):

Neque leges neque senatus consulta ita scribi possunt, ut omnes casus qui quandoque inciderint comprehendantur, sed sufficit ea quae plerumque accidunt contineri.

D. 1,3,11 (*IDEM libro LXXXX digestorum*):

Et ideo de his, quae primo constituuntur, aut interpretatione aut constitutione optimi principis certius statuendum est.

D. 1,3,12 (*IDEM libro XV digestorum*):

Non possunt omnes articuli singillatim aut legibus aut senatus consultis comprehendi: sed cum in aliqua causa sententia eorum manifesta est, is qui iurisdictioni praeest ad similia procedere atque ita ius dicere debet.

D. 1,3,13 (*ULPIANUS libro I ad edictum aedilium curulium*):

Nam, ut ait Pedius, quotiens lege aliquid unum vel alterum inductum est, bona occasio est cetera, quae tendunt ad eandem utilitatem, vel interpretatione vel certe iurisdictione suppleri.

D. 1,3,14 (*PAULUS libro LIII ad edictum*):

Quod vero contra rationem iuris receptum est, non est producendum ad consequentias.

D. 1,3,6 (PAULUS w księdze siedemnastej *Komentarza do dzieł Plautiusa*):

Teofrast twierdzi, że to, co zdarza się raz lub dwa razy, jest pomijane przez prawodawców.

D. 1,3,7 (MODESTYN w księdze pierwszej *Reguł*):

Siła ustawy jest następująca: nakazywać, zakazywać, dozwalać, karać.

D. 1,3,8 (ULPIAN w księdze trzeciej *Komentarza do dzieł Sabinusa*):

Prawa tworzy się nie ze względu na jednostki, ale ogólnie.

D. 1,3,9 (TENŻE w księdze szesnastej *Komentarza do edyktu*

Nie ma wątpliwości, że senat może tworzyć prawo.

D. 1,3,10 (IULIANUS w księdze 59 *Digestów*):

Ani ustaw, a uchwał senatu nie da się pisać tak, aby obejmowały wszystkie przypadki, które kiedykolwiek się będą miały miejsce. Wystarczy zawrzeć te, które zdarzają się najczęściej.

D. 1,3,11 (TENŻE w księdze 90 *Digestów*):

I dlatego to, co najpierw zostanie ustanowione, należy uściślić w formie interpretacji lub konstytucji najlepszego princepsa.

D. 1,3,12 (TENŻE w księdze piętnastej *Digestów*):

Nie wszystkie przypadki da się szczegółowo zawrzeć w ustawach i uchwałach senatu: ale, kiedy w jakiejś sprawie ich wymowa jest oczywista, ten, kto przewodniczy sądowi powinien postąpić tak, jak w przypadkach analogicznych i w ten sposób rozstrzygnąć.

D. 1,3,13 (ULPIAN w księdze pierwszej *Komentarza do edyktu edyktów kurulnych*):

Bowiem, jak twierdzi Pedius, ilekroć ustawa wprowadza taką czy inną regulację, stanowi to dobrą sposobność, aby uzupełnić ją o inne sprawy, które zmierzają ku temu samemu interesowi czy to w formie interpretacji, czy wyrokowania.

D. 1,3,14 (PAULUS w księdze 54 *Komentarza do edyktu*):

Tęgo jednak, co zostało przyjęte wbrew zasadom prawa, nie należy doprowadzać do skutku.

D. 1,3,15 (*IULIANUS libro XXVII digestorum*):

In his, quae contra rationem iuris constituta sunt, non possumus sequi regulam iuris.

D. 1,3,16 (*PAULUS libro singulari de iure singulari*):

Ius singulare est, quod contra tenorem rationis propter aliquam utilitatem auctoritate constituentium introductum est.

D. 1,3,17 (*CELSUS libro XXVI digestorum*):

Scire leges non hoc est verba earum tenere, sed vim ac potestatem.

D. 1,3,18 (*IDEM libro XXVIII digestorum*):

Benignius leges interpretandae sunt, quo voluntas earum conservetur.

D. 1,3,19 (*IDEM libro XXXIII digestorum*):

In ambigua voce legis ea potius accipienda est significatio, quae vitio caret, praesertim cum etiam voluntas legis ex hoc colligi possit.

D. 1,3,20 (*IULIANUS libro quinquagesimo quinto digestorum*):

Non omnium, quae a maioribus constituta sunt, ratio reddi potest.

D. 1,3,21 (*NERATIUS libro VI membranarum*):

Et ideo rationes eorum quae constituuntur, inquiri non oportet: alioquin multa ex his quae certa sunt subvertuntur.

D. 1,3,22 (*ULPIANUS libro trigensimo quinto ad edictum*):

Cum lex in praeteritum quid indulget, in futurum vetat.

D. 1,3,23 (*PAULUS libro quarto ad Plautium*):

Minime sunt mutanda, quae interpretationem certam semper habuerunt.

D. 1,3,15 (IULIANUS w księdze 27 *Digestów*):

Wobec tych regulacji, które zostały ustanowione wbrew zasadom prawa, nie możemy stosować reguły prawa.

D. 1,3,16 (PAULUS w księdze jedynej *O prawie szczególnym*):

Prawo szczególne jest tym, co zostało wprowadzone wbrew stałej zasadzie ze względu na jakąś korzyść, na mocy autorytetu ustawodawcy.

D. 1,3,17 (CELSUS w księdze 26 *Digestów*):

Znajomość ustaw nie polega na pamiętaniu ich słów, ale na rozumieniu ich siły i mocy.

D. 1,3,18 (TENŻE w księdze 29 *Digestów*):

Ustawy powinny być interpretowane łagodniej, aby zachować ich cel.

D. 1,3,19 (TENŻE w księdze 23 *Digestów*):

Kiedy tekst ustawy jest dwuznaczny, należy przyjąć raczej to znaczenie, które nie zawiera wady, zwłaszcza wtedy, gdy można zachować dzięki temu również cel ustawy.

D. 1,3,20 (IULIANUS w księdze 55 *Digestów*):

Nie we wszystkich regulacjach, które zostały ustanowione przez przodków, można odnaleźć sens.

D. 1,3,21 (NERATIUS w księdze szóstej *Membranae*):

I tak, nie należy dociekać sensu tych (ustaw), które są stanowione: w przeciwnym razie wiele spraw, które są pewne, zostaje obalonych.

D. 1,3,22 (ULPIAN w księdze 35 *Komentarza do edyktu*):

Kiedy ustawa darowuje jakieś zachowania z przeszłości, zabrania ich na przyszłość.

D. 1,3,23 (PAULUS w księdze czwartej *Komentarza do dzieł Plautiusa*):

W żadnym razie nie należy zmieniać tego, co zawsze miało pewną interpretację.

D. 1,3,24 (*CELSUS libro VIII digestorum*):

Incivile est nisi tota lege perspecta una aliqua particula eius proposita iudicare vel respondere.

D. 1,3,25 (*MODESTINUS libro VIII responsorum*):

Nulla iuris ratio aut aequitatis benignitas patitur, ut quae salubriter pro utilitate hominum introducuntur, ea nos duriore interpretatione contra ipsorum commodum producamus ad severitatem.

D. 1,3,26 (*PAULUS libro III quaestionum*):

Non est novum, ut priores leges ad posteriores trahantur.

D. 1,3,27 (*TERTULLIANUS libro I quaestionum*):

Ideo, quia antiquiores leges ad posteriores trahi usitatum est, semper quasi hoc legibus inesse credi oportet, ut ad eas quoque personas et ad eas res pertinerent, quae quandoque similes erunt.

D. 1,3,28 (*PAULUS libro V ad legem Iuliam et Papiam*):

Sed et posteriores leges ad priores pertinent, nisi contrariae sint, idque multis argumentis probatur.

D. 1,3,29 (*PAULUS libro singulari ad legem Cinciam*):

Contra legem facit, qui id facit quod lex prohibet, in fraudem vero, qui salvis verbis legis sententiam eius circumvenit.

D. 1,3,30 (*ULPIANUS libro III ad edictum*):

Fraus enim legi fit, ubi quod fieri noluit, fieri autem non vetuit, id fit: et quod distat, hoc distat fraus ab eo, quod contra legem fit.

D. 1,3,31 (*ULPIANUS libro XIII ad legem Iuliam et Papiam*):

Princeps legibus solutus est: Augusta autem licet legibus soluta non est, principes tamen eadem illi privilegia tribuunt, quae ipsi habent.

D. 1,3,24 (CELSUS w księdze dziewiątej *Digestów*):

Niewłaściwym jest, nie zapoznawszy się ze wszystkimi częściami ustawy, osądzać lub udzielać odpowiedzi co do jej postanowień.

D. 1,3,25 (MODESTYN w księdze ósmej *Odpowiedzi*):

Żaden cel prawa ani dobrodzieństwo słuszności nie zniesie, abyśmy to, co jest pożytecznie wprowadzane dla korzyści ludzi, przywodzili do surowości wbrew ich interesowi przez bardziej srogą interpretację.

D. 1,3,26 (PAULUS w księdze czwartej *Pytań*):

Nie jest nowością, aby wcześniejsze ustawy były interpretowane w świetle późniejszych.

D. 1,3,27 (TERTULIAN w księdze pierwszej *Pytań*):

I tak, ponieważ dawniejsze ustawy zwykło się interpretowane w świetle późniejszych, należy zawsze sądzić, że zawierają się jakby w tych ustawach, aby odnosiły się także do tych osób i do tych spraw, które okażą się kiedykolwiek podobne.

D. 1,3,28 (PAULUS w księdze piątej *Komentarza do lex Iulia et Papia*):

Ale i późniejsze ustawy odnoszą się do wcześniejszych, jeśli nie są z nimi sprzeczne, i to jest udowodnione wieloma argumentami.

D. 1,3,29 (TENŻE w księdze jedynej *Komentarza do lex Cincia*

Contra legem postępuje ten, kto czyni to, czego zabrania ustawa, a *in fraudem legis* ten, kto nie naruszając słów ustawy, obchodzi jej postanowienia.

D. 1,3,30 (ULPIAN w księdze czwartej *Komentarza do edyktu*

Obejście ustawy ma miejsce wtedy, gdy dzieje się to, czego ustawa nie chciała, ale czego nie zabroniła.

D. 1,3,31 (TENŻE w księdze trzynastej *Komentarza do lex Iulia et Papia*):

Princeps nie jest związany ustawami: cesarzowa jest zaś nimi związana, cesarze jednak przyznają jej takie same przywileje, jakie sami posiadają.

D. 1,3,32 (*IULIANUS libro LXXXIII digestorum*):

De quibus causis scriptis legibus non utimur, id custodiri oportet, quod moribus et consuetudine inductum est: et si qua in re hoc deficeret, tunc quod proximum et consequens ei est: si nec id quidem appareat, tunc ius, quo urbs Roma utitur, servari oportet. 1. Inveterata consuetudo pro lege non immerito custoditur, et hoc est ius quod dicitur moribus constitutum. nam cum ipsae leges nulla alia ex causa nos teneant, quam quod iudicio populi receptae sunt, merito et ea, quae sine ullo scripto populus probavit, tenebunt omnes: nam quid interest suffragio populus voluntatem suam declaret an rebus ipsis et factis? quare rectissime etiam illud receptum est, ut leges non solum suffragio legis latoris, sed etiam tacito consensu omnium per desuetudinem abrogentur.

D. 1,3,33 (*ULPIANUS libro primo de officio proconsulis*):

Diuturna consuetudo pro iure et lege in his quae non ex scripto descendunt observari solet.

D. 1,3,34 (*ULPIANUS libro III de officio proconsulis*):

Cum de consuetudine civitatis vel provinciae confidere quis videtur, primum quidem illud explorandum arbitror, an etiam contradicto aliquando iudicio consuetudo firmata sit.

D. 1,3,35 (*HERMOGENIANUS libro I iuris epitomarum*):

Sed et ea, quae longa consuetudine comprobata sunt ac per annos plurimos observata, velut tacita civium conventio non minus quam ea quae scripta sunt iura servantur.

D. 1,3,36 (*PAULUS libro VII ad Sabinum*):

Immo magnae auctoritatis hoc ius habetur, quod in tantum probatum est, ut non fuerit necesse scripto id comprehendere.

D. 1,3,32 (IULIANUS w księdze 84 *Digestów*):

W sprawach, w których nie korzystamy z ustaw pisanych, należy odnieść się do tych norm, które zostały wprowadzone obyczajami i zwyczajem: a jeśli w jakiejś sprawie i tego by brakowało, do tych, które są jej najbliższe i podobne: jeśli i to nie jest jasne, wówczas należy zachować prawo, którym posługuje się miasto Rzym.

1. Zakorzeniony zwyczaj zasłużenie jest strzeżony tak jak ustawa, i to jest prawem, o którym mówi się, że zostało ustanowione na mocy zwyczajów. Albowiem, skoro same ustawy obowiązują nas nie z innej przyczyny, jak tylko z tej, że zostały przyjęte na mocy osądu ludu, tym bardziej to, co lud zaakceptował bez jakiegokolwiek pisma, powinno obowiązywać wszystkich: czym bowiem różni się sytuacja, w której lud ogłasza swoją wolę w formie głosowania od tej, kiedy robi to w formie samych czynów? Dlatego też jak najbardziej słuszenie przyjęto, aby ustawy były odwoływane nie tylko przez decyzje ustawodawcy, ale i przez ich niestosowanie przy milczącej zgodzie wszystkich.

D. 1,3,33 (ULPIAN w księdze pierwszej *O urzędzie prokonsula*):

Codzienny zwyczaj zwykło się traktować jako prawo i ustawę w sprawach, które nie są uregulowane pisemnie.

D. 1,3,34 (TENŻE w księdze czwartej *O urzędzie prokonsula*):

Gdy ktoś wydaje się polegać na zwyczaju danej społeczności lub prowincji, myślę, że należy najpierw zbadać, czy zwyczaj nie umocnił się kiedyś także w postępowaniu spornym.

D. 1,3,35 (HERMOGENIANUS w księdze pierwszej *Wyciągu prawa*):

Ale i te (regulacje), które zostały potwierdzone dawnym zwyczajem i były stosowane przez wiele lat, są strzeżone jako milcząca umowa obywateli nie mniej niż te prawa, które zostały spisane.

D. 1,3,36 (PAULUS w księdze siódmej *Komentarza do dzieł Sabina*):

Istotnie, prawo to cieszy się wielkim szacunkiem, skoro zostało zatwierdzone tak, że nie było konieczne zawarcie go na piśmie.

D. 1,3,37 (*IDEM libro I quaestionum*):

Si de interpretatione legis quaeratur, in primis inspiciendum est, quo iure civitas retro in eiusmodi casibus usa fuisset: optima enim est legum interpres consuetudo.

D. 1,3,38 (*CALLISTRATUS libro I quaestionum*):

Nam imperator noster Severus rescripsit in ambiguitatibus quae ex legibus proficiscuntur consuetudinem aut rerum perpetuo similiter iudicatarum auctoritatem vim legis optinere debere.

D. 1,3,39 (*CELSUS libro XXIII digestorum*):

Quod non ratione introductum, sed errore primum, deinde consuetudine optentum est, in aliis similibus non optinet.

D. 1,3,40 (*MODESTINUS libro I regularum*):

Ergo omne ius aut consensus fecit aut necessitas constituit aut firmavit consuetudo.

D. 1,3,41 (*ULPIANUS libro II institutionum*):

Totum autem ius constitit aut in acquirendo aut in conservando aut in minuendo: aut enim hoc agitur, quemadmodum quid cuiusque fiat, aut quemadmodum quis rem vel ius suum conservet, aut quomodo alienet aut amittat.

D. 1,3,37 (TENŹE w księdze pierwszej *Pytań*)

Kiedy dąży się do zinterpretowania ustawy, należy najpierw sprawdzić, jakim prawem społeczeństwo posługiwało się w przeszłości w podobnych sprawach: najlepszym bowiem objaśnieniem ustawy jest zwyczaj.

D. 1,3,38 (CALLISTRATUS w księdze pierwszej *Pytań*):

Nasz cesarz Sewerus odpowiedział bowiem, że, w przypadku dwuznaczności wynikających z ustawy, należy traktować jako ustawę zwyczaj lub wzór spraw osądzonych zawsze podobnie.

D. 1,3,39 (CELSUS w księdze 23 *Digestów*):

To, co zostało wprowadzone od początku nie pod wpływem rozumu, ale błędu, a następnie przyjęło się jako zwyczaj, nie obowiązuje w analogicznych przypadkach.

D. 1,3,40 (MODESTYN w księdze pierwszej *Reguł*):

A zatem każde prawo stworzyła zgoda, albo ustanowiła konieczność, albo umocnił zwyczaj.

D. 1,3,41 (ULPIAN w księdze drugiej *Instytucji*):

Całe zatem prawo polega albo na nabywaniu, albo utrzymywaniu, albo umniejszaniu: chodzi bowiem albo o to, w jaki sposób coś może się stać czyjeś, albo jak ktoś może zachować swoje prawo, albo jak może je zbyć lub stracić.

KOMENTARZ

Ad D. 1,3,1

Wydaje się, że Papinian definiuje tu każdy akt prawny będący źródłem prawa poszechnie obowiązującego, czyli używa słowa *lex* w bardzo szerokim znaczeniu. *Lex* w sensie ścisłym to bowiem ustawa uchwalona na zgromadzeniu ludowym, jak pisze Gaius (G. 1,3): *Lex est quod populus iubet atque constituit*. Definicja Papiniana może się natomiast odnosić i do innych aktów prawnych.

Ad D. 1,3,2

Przytoczone przez Marcjanusa słowa Demostenesa (384-322 p.n.e.) pochodzą z jego pierwszej *Mowy przeciwko Aristogejtonowi* wygłoszonej w roku 324 p.n.e. Aristogejton był oskarżony o syko-fancję, czyli nagminne wnoszenie skarg sądowych z chęci zysku, najczęściej z błahych powodów.

Chryzyp (ok. 280-205 p.n.e.) był kierownikiem szkoły stoickiej, następcą Kleanthesa. Jego spuścizna obejmowała prawie 700 dzieł, w tym cytowane tu pismo *O prawie*.

Ad D. 1,3,3

Teofrast (372-287 p.n.e.) był uczniem Arystotelesa i kierownikiem Liceum po jego śmierci. Jego najsłynniejszym utworem są *Charaktery*, opisujące ludzkie wady. Dzieło, z którego pochodzi zacytowany przez Pomponiusa fragment, nie zachowało się.

Ad D. 1,3,6

Przytoczony przez Paulusa fragment również pochodzi z niezachowanego dzieła Teofrasta.

Ad D. 1,3,8

Przeciwieństwem prawa stanowionego z myślą o szerokim kręgu adresatów jest przywilej, określany jako *privilegium*. W ustawie XII tablic wprowadzono zakaz ich uchwalania: *Privilegia ne inroganto* (Tab. 9,1).

Ad D. 1,3,9

Senatus consulta stały się źródłami prawa w okresie pryncypatu. Mimo ogromnego autorytetu senatu w okresie republikań-

skim, stanowiły one wówczas jedynie wskazówki dla urzędników. W swoich *Instytucjach* Gaius (G. 1,4), w przeciwieństwie do Ulpiana, odnotowuje, że powszechnie obowiązująca moc uchwał senatu była kwestionowana: *Senatusconsultum est quod senatus iubet atque constituit; idque legis vicem optinet, quamvis fuerit quaesitum.*

Ad D. 1,3,11

Interpretacji ustaw dokonywali juryści tworząc często zupełnie nowe instytucje prawne. Taka sytuacja miała miejsce, gdy w drodze interpretacji ustawy XII tablic powstała adopcja czy emancypacja. Konstytucje cesarskie również doprecyzowywały treść ustaw.

Ad D. 1,3,12

Julianus dopuszcza stosowanie przez sędziego analogii *legis* w sytuacji, gdy podobieństwo przypadków zawartych w ustawie do sytuacji pominiętej jest oczywiste.

Ad D. 1,3,13

Istotnym uzupełnieniem ustaw była działalność urzędników wydających edykty. W tym fragmencie Ulpian, czy raczej cytowany przez niego Pedius, ma na myśli edykt edylów kurułych, którego treść komentuje.

Ad D. 1,3,16

Termin *ius singulare* stanowił przeciwieństwo *ius commune*, czyli prawa ogólnego. Składały się na nie wyjątki od powszechnie obowiązujących praw wprowadzane przez ustawodawcę ze względu na jakąś korzyść. Przykładem *ius singulare* jest *privilegium*.

Ad D. 1,3,18

Określenie *benignius* sugeruje wykładnię rozszerzającą, ale powodem takiej interpretacji jest zachowanie celu ustawy.

Ad D. 1,3,19

W razie wątpliwości co do znaczenia tekstu ustawy, należy – według Celsusa – dokonać wykładni celowościowej.

Ad D. 1,3,22

Wybacząc czyny dokonane przed wydaniem ustawy, ustawodawca zabrania dokonywania ich po wejściu w życie aktu prawnego. Darowując jakieś zachowanie, ustawodawca ocenia je bowiem negatywnie.

Ad D. 1,3,24

Słowo *incivile* użyte przez Celsusa oznacza zachowanie niegodne obywatela. W tym wypadku chodzi na pewno o jurystę, który powinien udzielać responsów biorąc pod uwagę cały tekst ustawy, a nie tylko jej fragment. W przeciwnym razie, jego porada mogłaby być niezgodna z *ratio legis*.

Ad D. 1,3,25

Wykładnia zawężająca jest niedopuszczalna w sytuacji, gdy regulacja wprowadzona na korzyść adresatów ustawy ma być interpretowana wbrew ich interesom.

Ad D. 1,3,26

Zgodnie z zasadmi wykładni dynamicznej, treść ustaw wydawanych później może wpływać na interpretację wcześniejszych.

Ad D. 1,3,29

Działanie *contra legem* polega na postępowaniu wbrew ustawie, na złamaniu jej postanowień. Postępujący *in fraudem legis* nie wykracza natomiast poza ramy przepisów, ale łamie zasady, których przestrzeganie było celem ustawy.

Ad D. 1,3,30

Ulpian podaje greckie odpowiedniki działania *contra legem* – ῥήτων i *in fraudem legis* – δίανοια.

Ad D. 1,3,31

Fragment ten pochodzi z komentarza Ulpiana do *lex Iulia et Papia*. Wydaje się zatem, że zasada zwolnienia cesarza z obowiązku przestrzegania ustaw dotyczyła pierwotnie obowiązków nakładanych przez ustawodawstwo małżeńskie Augusta. Początki tak wyjątkowego traktowania princepsa datować należy na czasy po panowaniu cesarza Klaudiusza, który – jak wynika ze źródeł – podległ *lex Iulia et Pa-*

pia. Uogólnienie zasady *princeps legibus solutus est* miało miejsce najprawdopodobniej dopiero w okresie dominatu.

Ad D. 1,3,33

Septymiusz Sewer, cesarz panujący w latach 193-211 n.e., nakazał w reskrypcie równorzędne traktowanie ustaw i zwyczaju oraz precedensów w razie wątpliwości co do wykładni ustawy.

Ad D. 1,3,34

Fragment ten pochodzi z dzieła *De officio proconsulis*, a zatem Ulpian zajmuje się zwyczajami prowincji czy miast. Urzędnik rzymski musiał stanąć w obliczu prawa zwyczajowego obszaru, którym zarządzał. Jurysta radzi, aby najpierw stwierdzić, czy zwyczaj nie został dodatkowo umocniony *iudicio contradicto*. Sformułowanie to budzi wątpliwości. Jedną z możliwych interpretacji sugeruje, że zwyczaj umocnił się mimo wydania przeciwnego wyroku sądowego. Teodor Dydziński (*Słownik łacińsko-polski do źródeł prawa rzymskiego*, Warszawa 1883), objaśnia jednak *iudicium contradictum* jako proces sądowy, w którym doszło do wydania wyroku, bez wcześniejszej ugody stron. Światło na tekst łaciński rzucają greckie teksty zawarte w *Basilica*. Bezpośrednie tłumaczenie słów Ulpiana brzmi: Τότε κεχρήμεθα τῆ συνηθειᾶ τινὸς πόλεως ἢ ἐπαρχίας, ὅτε ἀμφισβητηθεῖσα ἐν δικαστηρίῳ ἐβεβαλώθη. Wynika z niego, że prokonsul powinien sprawdzić, czy zwyczaj został potwierdzony po tym, jak był przedmiotem sporu w sądzie. Stefanos pisze wprost: ψῆφος δικαστικῆ ταύτην ἐβεβαλώθη, czyli o utwierdzeniu zwyczaju wyrokiem sądowym. Wydaje się zatem, że Ulpian miał na myśli sprawdzenie, czy zwyczaj prowincjonalny został uznany w postępowaniu sądowym za obowiązujące prawo.

Ad D. 1,3,37

W razie wątpliwości co do wykładni ustawy, należy – zdaniem Paulusa – odwołać się do prawa zwyczajowego. Może ono bowiem dać pogląd na to, jak zwykle rozstrzygano podobne sprawy, a nawet wyjaśnić intencję ustawodawcy, który często wzoruje się na normach zwyczajowych.